

Людмила Ряско
(Київ)

ПОСТАТЬ ПОРФИРИЯ МАРТИНОВИЧА В ІСТОРИЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В історії української фольклористики багато фактів, імен, дат досі не осмислено, а архіви тих, хто належить історії, вивчені недостатньо. Серед таких імен, на нашу думку, і постать Порфирія Денисовича Мартиновича.

Хто ж він? Що зробив корисного для української фольклористичної науки і з ким його можна поставити в один ряд за значимістю? Колись сам П. Мартинович у листі до І. Мурашка написав, що: «Много нужно было усидчивости и терпения, чтобы читать про жизнь

людей, которая непохожа на теперешню»¹. Отже, перед нами стоїть непросте завдання осмислити наявні історичні матеріали, аби розповісти про сподвижника в збиранні українського фольклорного матеріалу, з'ясування засад його діяльності, спроби переосмислення проведеної титанічної роботи з погляду сучасності, адже до цього часу майже в усіх розвідках про П. Мартиновича звучать різні оцінки. На превеликий жаль, досить часто в розвідках про одного з перших дослідників ідеться як про збирача-дилетанта, дещо схибленого, недовченого художника, проте, на нашу думку, така оцінка несправедлива. Постать П. Мартиновича повинна зайняти достойне місце серед славетної плеяди українських фольклористів XIX – початку XX ст.

П. Мартинович народився 25 лютого (за ст. ст.) 1856 року в с. Стрюківці Полтавської губернії. Його батько – Денис Іванович – син священика Гадяцького повіту, після одруження з дочкою дякона с. Стрюківки Аграфеною Кирилівною Ольшанською, матір'ю Порфирія, оселився в м. Костянтинограді [нині – м. Червоноград Харківської обл. – Л. Р.], де служив секретарем земського суду.

Початкову освіту Порфирій здобув удома. У 1865 році батько віддав сина для навчання в костянтиноградський пансіон Є. Суботіної. В одинадцятирічному віці П. Мартинович вступив до Першої харківської класичної гімназії. Та, як виявилось, сухі науки були не до вподоби обдарованій дитині, окрім того, у цей час у нього прокинувся неабиякий інтерес до малювання. У листі до О. Сластьона від 21 січня 1912 року П. Мартинович згадує про ті часи так: «З самих малих літ рисував я, найбільше з ікон. Надивлюсь на них у церкві і маю подібія їх олівцем... Рисував я й те, що бачив навкруги себе... В Харкові, буди ще в гімназії, дужче я брався до рисування, бо тут уперше довелось мені гарну живопись бачити і мав я змогу картинний музей при університеті одвідувати»².

Через це захоплення Порфирій змушений був перевестися до харківської прогімназії. На допомогу самоосвіті приходять досвідчені вчителі академічної виучки. Упродовж кількох років батько запрошував давати уроки сину відомих на той час учителів: Д. Ланевського, М. Плотнікова, П. Герасименка та інших. Під керівництвом Г. Нестеренка і П. Герасименка з'явилися копії з картин Рафаеля, Мурільйо, Леонарда да Вінчі, Айвазовського. Про Д. Ланевського, у якого П. Мартинович навчався з 1870 по 1871 рік, і який

славився гарними знаннями стилю українського живопису, Порфирій писав у листі до О. Сластьона: «Він дуже усердно вчив мене, не поглядаючи на годинника. Учив він мене рисувати і французьким олівцем, і пастеллю, і аквареллю та все з гарних оригіналів і літографій...»³. Тоді ж П. Мартинович почав малювати і типи українських людей. Учителі радили йому вступати до Академії мистецтв. І вже 1873 року, після закінчення костянтиноградського повітового училища, П. Мартинович вступив до «головної кляси» Петербурзької академії мистецтв.

Навчання в Академії давалося легко. До весни 1875 року П. Мартинович пройшов ще два класи: натурний і фігурний. Таке просування в навчанні не було несподіваним, адже з малих літ він мав добру підготовку щодо малювання і гарних учителів, які віддавали йому свої сили і знання. Як зауважив О. Сластьон, «...тільки подібною виключною підготовкою і можна пояснити той успіх, з яким він дуже швидко пройшов усі академічні кляси, одержав срібні медалі, зразу ж висунувся у самий перед із передніх лав своїх товаришів і став на позиції художника»⁴.

Вплив Академії на перших порах досить виразно позначився на роботах П. Мартиновича. Акварель, якою він переважно малював до вступу в Академію, була витіснена, майже повністю, високою технікою олівцевої майстерності, яка надалі буде якнайкраще представляти його роботи.

Отже, вважаємо, що Академія, принаймні на перших порах, цілком заповонила П. Мартиновича щодо техніки й засобів малювання. О. Сластьон, оповідаючи про студентські роки П. Мартиновича, згадував: «Уже тоді він устиг виробити таку чудову маніру, таку силу, таку плавність лінії, якої – я це все сміло можу сказати, не було в багатьох професорів нашої Академії... Могутня спостережливість, виключна дивовижна пам'ять давала йому змогу його живі оповідання зараз же з надзвичайною швидкістю і красою ілюструвати... Про що б не почав говорити Мартинович, він зараз же хапався за олівець і, де тільки було можна, зоставляв свої рисунки, тих рисунків була велика сила»⁵.

Навчаючись в Академії, П. Мартинович познайомився з багатьма цікавими людьми, які потім залишилися його друзями на все життя. Саме в стінах Академії, 1873 року, П. Мартинович зустрівся зі своїм щирим другом О. Сластьоном, у майбутньому відомим художником і дослідником музичного епосу. Зі спогадів

останнього дізнаємося, що одного разу, вештаючись коридорами Академії, у надії потрапити до неї на навчання, О. Сластьон почув чисту українську мову, зворушений і зацікавлений, він пішов на голос і побачив молодого хлопця, який ішов, розмахуючи руками, голосно про щось оповідаючи своєму мовчазному товаришеві. Сумнівів не було: це були земляки. Опанас вирішив, що вони можуть допомогти йому в такій важливій справі, як вступ до Академії, і відрекомендувався. «Розказчикъ, юноша середняго роста, стриженый в кружок, съ темними волосами, большими выразительными глазами и совершенно съ гоголевскимъ носом, остановился и, выслушавъ меня, доверчиво протянул руку»⁶, – так згадує про це знайомство з П. Мартиновичем О. Сластьон.

Злети і падіння П. Мартиновича під час навчання в Академії ділили його друзі та знайомі: С. Васильківський, С. Лукаш, М. Бруні, І. Крамський, М. Самокиш та інші. Разом зносили голод і холод «казенок», разом працювали й розважалися. Але й розваг на той час у Петербурзі було не так і багато. За словами О. Сластьона, «...взагалі в Петербурзі тоді ще була некультурність велика»⁷.

Саме однією з причин того, що П. Мартинович не зміг продовжувати навчання в Академії, була його картина «Казенки», яка відтворювала жакливі умови проживання студентів цього навчального закладу: вогкі, холодні, ніколи не опалювані каземати, де гинула стражденна студентська молодь. Великих неприємностей коштувала йому така вільність. Реалізм майстра викликав скандал і переляк серед академічного начальства і, звичайно ж, П. Мартинович потрапив у немилість.

Навчаючись в Академії, П. Мартинович дуже часто відвідував «Київське подвір'я», де майже всі ченці, а також хор півчих були з України. Саме тут, за гостинним столом, П. Мартинович познайомився з приятелем Т. Шевченка Г. Честаховським. Сюди, на «Київське подвір'я», приходили друзі, щоб відпочити душею, послухати та поспівати українських пісень, адже в митрополичі хори найкращі голоси завжди набирали з України.

Завдяки громаді в Петербурзі святкували шевченківські дні, національні свята. У 1875 році оригінально відзначили 100-річчя зруйнування Запорозької Січі. 5 серпня (день виходу указу), увечері, гурт молодих людей пішов у славнозвісний тоді трактир «Лондон», де згадував про цю подію, як вона передана в запорозьких піснях. Усе, що стосувалося Запоріжжя і козаків, дуже цікавило

П. Мартиновича. Як згадують П. Мартинович і О. Сластьон, «...стихія українська у нас держалась міцно. Ми навіть демонстративно всюди балакали тільки по-українськи. Росіян се дуже дивувало, а різних землячків надзвичайно шокірувало»⁸.

Початок творчої діяльності П. Мартиновича як справді народного художника і збирача скарбів припадає на період нестримного розвитку української етнографії і фольклористики. Це був час, коли почали виходити збірки народних пісень, дум, різноманітних етнографічних записів, час, коли доля зводила П. Мартиновича з людьми, які займалися цією вельми важливою справою.

У 1874 році П. Мартинович виїхав з Петербурга додому на канікули. Через два місяці після канікул український пейзажист М. Сакс порадив П. Мартиновича, як знавця українського побуту, О. Русову для того, щоб він зробив малюнки до двох лірницьких пісень: «Дворянка» і «Хома та Ярема». П. Мартинович писав: «Нараяли тоді мене, щоб взявся я цей заказ зробити. Казав мені Сакс, що “взьміть які єсть у вас рисунки, щоб показать О. О. Русову, яка ваша робота, щоб побачивши видно було, чи можна мені дати рисунки на лірника робити”. В один день узяв я рисунки свої до “Енеїди” Котляревського і пішов до О. О. Русова [...] О. О. Русов [...] сказав мені, щоб робив я рисунки до лірника [...] З О. О. Русовим ходив я до Миколая Віталійовича Лисенка і тоді в Лисенка познакомивсь я з Григорієм Станиславовичем Вашкевичем. На різдво ходили ми колядувати до Миколая Івановича Костомарова...»⁹.

Завдяки О. Русову П. Мартинович брав активну участь у культурному житті того часу. Зі слів П. Мартиновича дізнаємося і про ту визначну подію, яка відбулася 1875 року і яка, можливо, була найважливішою причиною того, що П. Мартинович згодом присвятив усе своє життя збиранню і дослідженню народної творчості. Це був приїзд до Петербурга хору М. Лисенка та, як тоді висловився О. Русов, «останнього» кобзаря О. Вересая. О. Вересай виступав з народними думами на засіданні Географічного товариства, у Царському зимовому палаці, у Соляному містечку. Його виконання всюди викликало захоплення публіки. На всі концерти О. Вересая супроводжував П. Мартинович, а тому публіка була переконана, що це його син.

Саме О. Русов запросив П. Мартиновича зробити малюнки до «Трьох братів азовських». Отже, П. Мартинович не був пасив-

ним учасником великих подій, а брав у них активну участь. І якщо вперше на естраду О. Вересая вивів О. Русов, то вдруге це зробив П. Мартинович.

Однак варто, мабуть, зауважити, що до народної творчості П. Мартинович був причетний ще з дитинства. Саме тоді сформувалися його фольклорно-етнографічні інтереси, бо в будинку батька бажаними гостями завжди були співці, кобзарі, лірники. Від них він уперше почув народні думи й історичні пісні, які спочатку слухав, а із семи літ почав вивчати напам'ять. У 1926 році, пишучи листа до Д. Яворницького, П. Мартинович зауважив: «Більш сорока літ як записую я від диктовальників моїх те, що вони знають, а з семи літ, я их заучиваю наизусть те, що вони знали і мени розказували»¹⁰. У 1932 році в листі від 4 жовтня до Г. Хоткевича П. Мартинович писав: «З малих літ до кобзарства дуже брався я. Виучував наизусть пісні невольницькі...»¹¹. У цьому ж листі він говорить і про те коло народних творців, серед яких перебував із самого дитинства: «У двір мого отця душ около півтора ста сліпців с поводириями приходило, між котрими були кобзарі, лірники і стихівничі [...] Отець мій дуже вислуховував співи кобзарів і слухав як Вовк співав про Хведора Безрідного, плакав. Розпитував про науки їхні і допитувався так, якби сказати до корня в цьому»¹².

Навчаючись у Харківській першій класичній гімназії, П. Мартинович ще більше заглибився в кобзарську атмосферу. К. Грушевська у своєму дослідженні подала легенду, у якій розповідається про те, що захоплення П. Мартиновича кобзарством було настільки серйозним, що деякі кобзарі запропонували йому покинути школу і піти поводити. Він нібито погодився і поводити два роки між старцями. Сам же П. Мартинович заперечував цей погосол. Проте відомо, що П. Мартинович пройшов «курс» кобзарської науки в харківського кобзаря Федоренка, який учив його гри на кобзі і за всіма кобзарськими законами ввів до цеху. До речі, у П. Мартиновича, як ні в кого із записувачів, занотовано обряд «Одклінщин», тобто відходу учня від майстра. К. Грушевська писала: «Се перший випадок в історії нашої етнографії такого повного входження дослідувача в той замкнений громадський круг, який він досліджує, – засіб, що задовго перед тим уживали різні англійські дослідники первісних народів, яких адоптували “дикі племена”. Як і там, сей спосіб дослідження виявився надзвичайно корисним, бо

дав Мартиновичеві надзвичайне знання побуту того замкненого старцівського світу, повз який проходило стільки збирачів, не можучи його пізнати вповні»¹³.

Отже, середовище, у якому зростав майбутній художник, етнограф і фольклорист, благотворно впливало на формування його мистецьких поглядів. У будинку свого батька вперше почув він думи про героїчне минуле українського народу, запам'ятав не одну пісню, слова якої слугували джерелом відваги й любові впродовж багатьох століть і були своєрідним замовлянням проти злих та недобрих сил, замовлянням на добрі справи. П. Мартинович розглядав народну пісню, думу як джерело пізнання народу, його думок і сподівань.

Свої перші фольклорні записи П. Мартинович зробив ще у дванадцятирічному віці (1868), а 1875 рік став переломним у його житті, бо саме тоді відбулися події, які спричинилися до кардинальних змін у його творчій діяльності.

З 1876 року П. Мартинович узявся за систематичне збирання народного епосу. Зауважимо, що цей перехід не був несподіваним, з огляду на вищевикладене. Проте своїм першим учителем у дослідницькій роботі П. Мартинович уважав свого дідича Д. Лебединського, який самотужки вивчав кобзарське мистецтво. Отже, записи на Полтавщині 1876 року – це перші систематичні роботи над дослідженням кобзарства й інших зразків народної творчості, які були зроблені дуже старанно і, порівняно з іншими, такими ж записами, є набагато повнішими, автентичнішими. Більшість із цих записів згодом увійшла до збірки «Українські записи» (1906).

Зокрема, це зафіксовані П. Мартиновичем дванадцять дум, декілька псалмів та веселих пісень від І. Крюковського. До речі, до двох записів дум було зроблено цікаві з побутового погляду примітки. Цікавими вважаємо і примітки, зроблені П. Мартиновичем з приводу самого процесу записування. Як згадував дослідник, це записування від І. Крюковського тривало цілий тиждень – зранку до ночі. У листі до В. Горленка П. Мартинович зазначав, що того разу він записав від І. Крюковського одинадцять дум: «Про трьох братів Азовських», «Про Олексія Поповича», «Про Кишку Самійла», «Про Хведора безрідного», «Про трьох братів Самарських», «Пісня про Івана Коновченка, прекрасного лицаря», «Про сокола», «Про вдову», «Про сестру та брата», «Вітчим», «Про Михея»; п'ять псалмів: «Ісусе

мой прелюбезний», «Ісусе Пане милий», «Про Лазаря», «Про Почаївську Божу Матір», «Про правду»; п'ять «шточних» пісень: «Чечітка», «Про Хому та Ярему», «Гарбуз», «Вербунка», «Міщанка». «Я записывалъ целую неделю эти песни»¹⁴.

Для нас важливий той факт, що П. Мартинович не лише фіксував дослівно все, що говорив виконавець, він ще й намагався створити такий природний клімат, який потрібний був для відновлення пластів пам'яті народного співця, у якому, на його думку, тільки у формі «устинських книжок» і могли зберігатися ті зразки, що були йому (оповідачеві) відомими. П. Мартинович краще, аніж будь-хто інший, умів у розмовах з кобзарем створити таку вільну атмосферу, у якій кобзар розтягував свої думи якнайдовше, переповідаючи все, нічого не пропускаючи. Відомо, що зошит із записами П. Мартинович передав М. Драгоманову для їх видання. Однак М. Драгоманов виїхав за кордон і записи залишилися ненадрукованими. Тільки через сімнадцять років зшиток повернувся до автора. На превеликий жаль, декілька аркушів з нього було назавжди втрачено.

Як уже ми зауважували, єдиною друкованою збіркою, якою було охоплено лише незначну частину величезної творчої спадщини дослідника народної духовної культури, були «Українські записи».

Сюди ввійшли зразки усної народної творчості, які були записані П. Мартиновичем на Полтавщині й теперішній Черкащині від різних кобзарів, лірників, священників, дяків, козаків. Ці записи містять козацькі пісні (думи), псалми, веселі й соціально-побутові пісні, казки, оповідання, а вже згадувані вище записи козацьких пісень «Про трьох братів Азовських», «Про Олексія Поповича», «Про Хведора Безрідного», «Кішку Самійла», «Про трьох братів Самарських», «Про Коновченка вдовиченка» тощо від кобзаря І. Крюковського і видрукувані в цій збірці були зроблені П. Мартиновичем набагато раніше, аніж іншими дослідниками.

Чому ж так сталося, що більшість зібраних дослідником матеріалів так і залишилася ненадрукованою, недослідженою? Ми можемо висунути із цього приводу кілька версій, однак, на сьогодні, схильні до однієї: П. Мартинович, стоячи на позиціях збереження народних творів такими, як їх йому розповіли оповідачі, боявся тих позицій у видавничій справі, які, на його думку, могли знівельювати те, що збереглося протягом віків.

У своїх листах до редакції «Київської старовини», яка мала подати для читачів його записи, фольклорист давав методичні поради щодо друку фольклорних текстів у строгій відповідності до того, як вони побутують серед народу, особливо застерігав від надання записам «артистичної» форми, що нерідко виявлялося в прикрашуванні зразків. П. Мартинович також радив «додержуватись автентичних народних висловів», щоб не було помітно літературної ходи в мові, ніби здійснені правки. На його думку, як кажуть, так треба і записувати.

Про глибоке розуміння П. Мартиновичем значення збереження автентичності фольклорних творів свідчать такі рядки з його листа до Г. Хоткевича від 2–3 листопада 1932 року: «Ця задача збирати сліпецьке так, як тоді було розказувано й розмірковувано, не покидає мене, хоть які тут невиносливо тяжкі й великі труднощі...»¹⁵. Редакція ж «Київської старовини», навпаки, дотримувалася протилежних поглядів на те, як потрібно друкувати, хоча і пішла на поступку П. Мартиновичу з тим, щоб усе-таки опублікувати його записи. Подаємо лише один приклад з листа від 30 січня 1903 року редакції журналу «Київська старовина» до П. Мартиновича, що підтверджує, певною мірою, нашу думку: «На превеликий жаль “Киевская старина” не може друкувати Ваших записів без приміток [...] Редакція стоїть на примітках, через те, що не хоче, щоб на неї тюкали всі етнографи, що вона друкує не научним способом [...] Редакція зробила всупереч науці Вам уступку, що згодилась друкувати в тому порядку, в якому ви хочете»¹⁶. Отже, П. Мартиновича не влаштувало те, як друкували його записи. Він хотів, щоб їх подавали в друкованому вигляді так, як зберіг їх у своїй пам'яті народ, тобто у формі «Устинських книжок». Зазначимо, що таку позицію П. Мартиновича підтримували В. Горленко, М. Драгоманов, В. Антонович. У листі за 1903 рік В. Щербаківського з Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка у Львові до П. Мартиновича читаємо: «Він [Горленко. – Л. Р.] дуже вам спочуває і вашій системі записів і каже: так і повинні ділитися у народа поняття всякі і наука по якимсь умственным устинським книжкам, бо інколи пам'ять народа не видержала б. Те саме говорив покойний Драгоманов і Антонович»¹⁷.

Сьогодні нам відомо декілька варіантів записів тих чи інших дум і пісень, записаних у різний час, різними збирачами та дослідниками фольклору. Наприклад, думу про

«Самійла Кішку» записав В. Ломиковський у 1805 році від кобзаря Івана; 20 липня 1832 року цю думу записав П. Лукашевич від бандуриста І. Стрічки; у 1832–1833 роках її записав професор Зайкевич; її також записували О. Сластьон, В. Горленко, Ф. Колесса та інші. Проте найповнішим варіантом запису цієї думи є запис П. Мартиновича, зроблений ним у Лохвиці від кобзаря І. Кравченка-Крюковського 20 травня 1876 року. Записи думи про «Самійла Кішку» дослідники поділяють на два варіанти. Перший – більш давній – це тексти, записані В. Ломиковським, П. Лукашем, Ф. Колесою. Другий варіант думи відомий нам у записах професора Зайкевича, В. Горленка, П. Мартиновича. У другому варіанті текст П. Мартиновича є найповнішим, що свідчить про неабияке ставлення дослідника до фіксування народного слова.

Того ж таки 1876 року П. Мартиновичем були зроблені записи і від кобзаря Т. Магадина із с. Бубни. До того, як їх помістили в названому збірнику, їх двічі – 1895 і 1904 року – друкували в періодиці. Особливо цікавим у записах від Т. Магадина є обряд «Одклінщин». Як зауважив М. Драгоманов, запис П. Мартиновича був найточнішим, мав значно документальніший характер, був єдиним у своєму роді. Окрім кобзарського обряду, фольклорист записав від Т. Магадина п'ять дум, або, як їх називав сам кобзар, «невольницьких пісень»: «Як три брати з Озова втікали», «Про бурю на синьому морі», «Про Коновченка», «Вігчим», «Про вдову», а також кілька псалмів та веселих пісень.

Подаючи до друку думу «Про бурю на синьому морі», записану від кобзаря Т. Магадина, П. Мартинович у примітках зауважив, що вона має декілька назв. Окрім записів, зроблених П. Мартиновичем 1876 року від І. Крюковського і Т. Магадина на Полтавщині, збірка вміщує і записи, зроблені в містечку Вереміївці 1878 року. У той час козацьке с. Вереміївка Золотоніського повіту таїло в собі чимало рис XVI–XVIII ст.: чоловіки носили довгі запорозькі чуби, діди і парубки вбиралися в старовинні сині жупани, носили червоні сап'янці з китицями, а жінки – плахти та намітки. Тут усе було так, як списав українців у XVIII ст. Рігельман. Проживши у Вереміївці майже дев'ять місяців, П. Мартинович записав величезну кількість фольклорного матеріалу, а також низку малярських робіт. У цьому ж році, на запрошення П. Мартиновича, до Вереміївки прибули О. Сластьон і Олена Пчілка. Головним для них було не тільки від-

відати цього невтомого сподвижника, а й довідатися, що ж він записав, бо його зацікавленість такою справою була загальновідома.

З вереміївських «авторів» П. Мартинович подав до друку записи від К. Сайка, П. Тукалевського, Г. Гончара, О. Бондаря, І. Душейка та інших, що містять не лише думи та історичні пісні, а й легенди, казки, перекази, ліричні пісні. Окрім того, до збірки ввійшли записи пізніших часів від К. Пашковського, лірників С. Чеканя й І. Пересади, кобзаря Ф. Гриценка, Т. Розсохи і давнього знайомого П. Мартиновича, який працював натурщиком в Академії, – С. Лукаша.

Так, фіксуючи 1878 року від К. Сайка казку «Подарунча», після слів «Иване! Неси батюшці рибки на блюде. – Зараз, зараз» П. Мартинович зробив примітку: «Ответ из табакерки рассказчик выговаривал таким тоненьким и пискливым голосом, как в кукольном театре вместо кукол посредством пищика. Даже еще более тонким и миниатюрным голосом, если можно так выразиться, и при том выговаривал скоро». Далі, у наступному абзаці запису казки, читаємо:

Улетіли в хату голуби
Та й лігають поверх голов
То на шахві, то на грубі сядуть
Та все буркотять
Кказзав іше ззаббудду
Ттай ззаббуув
Кказзав не ззаббудду
Ттай ззаббуув¹⁸.

У примітці до цього уривка П. Мартинович написав: «Эти слова рассказчик выговаривает отрывисто, глухим и тихим голосом и нараспев, наподобие того, как голуби гудуть»¹⁹.

Про дбайливе ставлення П. Мартиновича до збереження народних словесних скарбів свідчить і той факт, що в записах зазначено від кого записано той чи інший твір, дата і місце запису.

Загалом збірка «Українські записи» містить майже сімдесят різножанрових народних творів, що є лише малесенькою часткою від загальної кількості зібраного П. Мартиновичем фольклорно-етнографічного матеріалу, що пройшов через його руки і серце за понад п'ятдесят років подвижницької праці. Тільки думу «Про Озовських братів» П. Мартинович записував більше 15 разів від різних авторів, а опублікував лише чотири, вибравши найкращі, найповніші варіанти. Загалом збірка записів П. Мартиновича – це цінне джерело, криниця нашої духовності, яка ще чекає на поцінування.

П. Мартинович був не лише збирачем, а й носієм усної творчості українського народу. Проте, на відміну від його сучасників-фольклористів, зокрема В. Горленка, В. Антоновича, М. Драгоманова, П. Чубинського та інших, його фольклорно-етнографічні записи не виходили окремими збірками. Більшість із записаного П. Мартиновичем так і залишилася неопублікованою.

Питання щодо автентичності й достовірності записів П. Мартиновича і нині залишається відкритим. Однак спогади його сучасників щоразу переконують нас у тому, що П. Мартинович був чудовим знавцем своєї справи, а ознайомлення з текстами оригінальних записів дає підстави стверджувати, що П. Мартиновичу вдалося точно і досконало відтворити ряд текстів, які свого часу були непоміченими його сучасниками.

Зважаючи на те що в архіві П. Мартиновича є не лише набіло переписані тексти і власноручні копії, але й чернетки записів, є можливість прослідкувати як творчу історію тексту, так й історію його запису. Цілком підтримуємо висловлювання О. Бріциної про те, що «...особливістю його [Мартиновича. – Л. Р.] збирацької діяльності було те, що він не лише декларував теоретичні постулати, а й упроваджував їх до своєї текстологічної практики. Не лише як збирач, а як носій, виконавець, П. Мартинович опікувався відтворенням рис виконавства і фіксацією інформації про його особливості»²⁰.

П. Мартинович був не тільки гарним збирачем фольклору, а й сам умів прекрасно розповідати. Про один з таких випадків розповідає О. Сластьон. На вечорі в П. Чубинського господар попросив П. Мартиновича: «Слухайте, Мартинович, ану-те збрешіть що-небудь»²¹. І, як зауважив у своїй книзі О. Сластьон, Порфирій, відчувши образу, усе-таки зумів достойно вийти із цього становища, відповівши: «То вчені дорікають один одному, що вони пишуть брехні, а я не вчений, і розказую те, що сам бачив, або чув. Відповідь була влучна, задовільна, усі розсміялися, і Чубинський з усіма»²². Хоча в даному випадку П. Мартинович і визнав себе не вченим, проте у своїй подальшій практичній діяльності він дійде таких висновків, які дозволять говорити про нього, як про одного з найвизначніших дослідників народного життя.

Високо поцінував збирацьку діяльність П. Мартиновича академік А. Кримський. У листі до ВУЦВК він писав: «П. Д. Мартинович тепер не тільки що найстаріший віком, але один з

найбільш заслужених дослідників українського життя [...], вийшовши в кобзарські круги і вивчивши їх репертуар так глибоко, як ні перед ним ні після нього не удавалося більш нікому. Коштовна збірка “Українські записи” містить тільки маленьку частину ним зібраного...”²³.

Збирацька діяльність П. Мартиновича позитивно оцінена і М. Грушевським, який в одному зі своїх листів так написав П. Мартиновичу про його подвижницьку працю: «...я дуже давно знаю вашу працю і шаную Вас як найкращого знавця нашого кобзарства і великого подвижника в збиранні нашої народної словесності...»²⁴. Хочеться вірити, що ім'я П. Мартиновича здобуде достойної оцінки, а зібрані ним у ХІХ–ХХ ст. матеріали будуть уведені до наукового обігу.

Примітки

¹ Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ (далі – АНФРФ ІМФЕ). – Ф. 11-3, од. зб. 66, арк. 5.

² Там само. – Од. зб. 59, арк. 28.

³ Там само. – Арк. 28.

⁴ Сластьон О. Мартинович. Спогади / О. Сластьон. – Х., 1931. – С. 19.

⁵ Там само. – С. 19.

⁶ Сластьон А. П. Д. Мартинович // Искусство, живопись, графика, художественная печать. – 1912. – № 3–4. – С. 72.

⁷ Сластьон О. Мартинович. Спогади... – С. 25.

⁸ Там само. – С. 118.

⁹ Спогади П. Мартиновича // Прапор. – 1956. – № 12. – С. 73.

¹⁰ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 11-3, од. зб. 96, арк. 8.

¹¹ Там само. – Ф. 8-4, од. зб. 310, арк. 16.

¹² Там само.

¹³ Українські народні думи : том перший корпусу / тексти і вступ К. Грушевської. – К., 1927. – С. СХХV.

¹⁴ Мартинович П. Листування з В. П. Горленком // Науковий збірник. – 1929. – С. 161.

¹⁵ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 11-4, од. зб. 310, арк. 17.

¹⁶ Там само. – Ф. 11-3, од. зб. 187, арк. 15.

¹⁷ Там само. – Од. зб. 195, арк. 5 зв.

¹⁸ Там само. – Ф. 11-4, од. зб. 573, арк. 34 а.

¹⁹ Там само. – Арк. 34 а.

²⁰ Бріцина О. Знайомий незнайомиць (Порфирій Мартинович: засади збирацької практики та едиції фольклорних текстів) / О. Бріцина // Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме. – К., 2008. – С. 333.

²¹ Сластьон О. Мартинович. Спогади... – С. 36.

²² Там само. – С. 36.

²³ АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 11-3, од. зб. 233, арк. 4.

²⁴ Там само. – Од. зб. 228, арк. 9.